
Момчил Маринов / Momchil Marinov

ЗА ФАЛШИФИЦИРАНЕТО НА БЪЛГАРСКОТО
РОЗОВО МАСЛО В НАЧАЛОТО НА XX в.

*The Bulgarian rose-oil's Adulteration in the Beginning
of the 20th Century*

In the very beginning of the 20th century with rose – oil industry are engaged predominantly the inhabitants of the Kazanlak and Karlovo valleys. The area of roses includes 148 municipalities, 13 provinces and 3 administrative districts – Stara Zagora, Plovdiv and Pazardzhik.

The oil-yielding rose's cultivation is a profitable because of different causes: treatment, gathering and distillation of rose flowers is realized in a free of work period – from November to the end of rose gathering in the middle of June. The development of rose-oil industry stimulates concomitant crafts.

One of the main problems of Bulgarian rose industry is oil's adulteration. There are different modes: mostly the rose and geranium attars were left for few hours on sun light, later the well warmed attars were mixed through permanent stirring. The geranium oil, named "tereshe" took the fragrance of the rose attar and increase it quantity. The main reason for mixing the two attars was the difference of the prices.

In 1887 with a decree was prohibited the import of tereshe. Unfortunately this didn't succeed to stop the adulteration. In 1903 the deputies from Kazanlak S. Slavov and A. Ganev applied in the Parliament Draft Law for limiting the adulteration. Their purpose was the distillation of the rose oil to be made under the State control. This Draft Law was rejected under the pretext of the impossibility of implementing such a control, since in that time the Bulgarian rose oil was produced in 2798 distilleries with 13128 small cauldrons.

These problems increase additionally the meaning of successes of Bulgarian rose industry.

Key-words: Rose-oil industry, trade, adulteration, economy, 20th century beginning, Rose Valley

Промишленото отглеждане на маслодайната роза в България („розовата индустрия“) е определено от климатичните условия на част от подбалканските полета и от стопанските особености на казанлъшката роза, получила признание и широка популярност в света още през първата половина на XIX в. Българското

розово масло е артикул на лукса и намира място във висшата парфюмерия, козметиката, сладкарството и дори в тютюнопроизводството¹.

В самото начало на XX век с „розова индустрия“ се занимават жителите, които населяват южните поли на Стара планина, долината на Тунджа и долината на Стряма (Гьопса). В областта на розите влизат 148 общини, принадлежащи на 13 околии и 3 административни окръга: Старозагорски, Пловдивски и Татар-Пазарджишки. Съществуват и райони, в които розовата индустрия е основен – ако не и изключителен – източник за прехрана². Почвата в Розовата долина³ е предимно пясъчлива и камениста, поради което е неподходяща за производството на зърнени храни, или поне не дава резултати, които отговарят на вложените средства и труд.

Според основателната констатация на съвременник, що се отнася „за хубавите планински селища, разположени край стръмните и голи поли на Стара планина, за тях розопроизводството е, може да се каже, въпрос за живот или смърт... Тук е място, дето над развалините на западналите занаяти би могла да се издигне машинно фабричната индустрия. Старият навик на тукашните жители, тяхната сръчност и похватност биха били здрава гаранция за нейния успех. При все това направените опити още не са дали желания резултат. Причините за това се крие в липсата на близки, бързи и евтини съобщения, в недостатък от широк пазар и други пречки от подобен род, поради което тук там сгрупирани капиталите предпочитат да насищат своята „вечна жажда за печалба“ по разни околни пътища – лихварство, търговия и пр. – като се боят да влязат в производството и да доставят прехрана на много празни ръце.

...Розовата индустрия остава като важен извор за прехрана, като един значителен поминък на обеднялото население по тези места. Значението на този поминък се изтъква обаче още по-силно, като се посочат неговите изгоди за отделните слоеве в розовия регион – земеделците, занаятчиите, търговците и т.н.”⁴.

Отглеждането на маслодайната роза се оказва рентабилно поради различни причини: доходите от продаденото розово масло са високи в сравнение с получаваните от други земеделски култури; обработването, брането и дистилирането на розовия цвят става в относително ненатоварен период за работа на стопаните – от ноември до края на розобера в средата на юни и др.⁵ Развитието на розопроизводството дава силен тласък и за усъвършенстването на „съпътстващи“ занаяти като кацарството, казанджийството, калайджийството и др.

След Освобождението засятите площи с розови насаждения като цяло се увеличават поради сравнителното повишаване на цените на розовото масло. Точното проследяване на тези тенденции е значително затруднено от липсата на редовни статистически данни. Системна статистика започва да се води едва след 1887 г., като при това данните до 1892 г. са несигурни⁶.

В случая с казанлъшкото село Енина например през 1878 г. розовите градини са около 500 дка, до 1883 г. те нарастват на 690 дка, до 1890 г. на 1390 дка, до 1899 г. на 1512 дка, а през 1905 г. на 2405 дка. До голяма степен това се отнася и за други села в Казанлъшка, Карловска и Новозагорска околия⁷. Има данни обаче и за райони, където е регистриран чувствителен спад, какъвто е случаят с розопроизводството в Копривщица.

Към 1910 г. българската „розова индустрия“ достига своя апогей. Розовите градини достигат обща площ 85 000 дка, осигуряващи ненадминатото производство от 14 хил. тона розов цвят.

Така или иначе, може да се говори за относителен прогрес. На практика до Балканските войни 1912–1913 г. почти цялото количество розово масло, произвеждано от българските стопани, се изнася на външния пазар. Според един анализатор „цената, по която се заплащаше тогава маслото, и цената, по която се купуваше розовия цвят, бяха задоволителни и рентираща добре вложения капитал и труд. От никоя друга култура не можеше да се изкара повече доход, отколкото от културата на розата“⁸.

Пример за възходящо развитие и за качествен еталон е търговската къща на Шипкови. През 1885 г. се създава сдружението „Кънчо Шипков и С-ие“, което бързо открива представителства в Лондон, Париж и Ню Йорк. За кратко време фирмата става най-големият износител на българско розово масло на американския пазар. През 1885 г. изнася 3600 унции, на следната година – 6200 унции, а след 7 години – половината от внесеното и консумирано от американския пазар българско розово масло⁹. Тези несъмнени успехи са едно от свидетелствата, че постепенно през източнорумелийския период започва утвърждаването на българските търговски къщи на международния пазар, което е качествена разлика спрямо посредническата дейност, извършвана (по правило) от тях преди Освобождението.

Безспорно, въпреки активната външна конкуренция, България заема доминиращо място в световния пазар на розово масло. Във вътрешен план обаче картината не е съвсем „розова“: неразрешени остават въпросите с ниската производителност на труда, слабата механизация, липсата на изгоден кредит за производителите и несполучливата борба с фалшификацията на розовото масло.

Фалшифицирането на розовото масло се превръща в един от генералните проблеми на това специфично за България производство и търговия. Фалшификацията се извършва чрез смесването на чистото розово масло с гераниум (терше, тереше – масло от здравец или индрише¹⁰) и/или други растителни масла, които имат близък до розовото масло цвят, мирис, тегло и химически състав. Това смесване е *rag excellence* фалшификация, „защото този, който извършва това смесване, не предлага своето произведение на купувача като примес, ами като натурално розово масло. Повечето пъти фалшификацията се върши вън от България, но и вътре тя не е рядко явление“¹¹.

Отначало фалшификацията на маслото се извършва почти само в Цариград, който представлява „централно тържище“ на розовото масло. В българските земи фалшификацията е засвидетелствана през 60-те години на XIX в. като „в първо време била известна само на двама-трима търговци“. Така или иначе до руско-турската война 1877–1878 г. фалшификаторите между производителите „се броели на пръсти“. Броят им се увеличава през 90-те години на XIX в., но и тогава поне „половината производители продават съвсем натурално масло“.

Според един анкетъор „че фалшификуват не само търговците, но и производителите, ние сме имали случаи да бъдем зрители. Обаче надали има производител, който да примесва повече от 5-10 % терше, по-голямата част от което отива за омазване на казаните и другите съдове в началото на дестилацията“¹².

Най-очевидният пример, че и търговците фалшифицират, е фактът, че продават маслото на цена по-ниска от тази, за която са го закупили от производителите¹³.

Фалшификацията се извършва по различни начини. „Едни от производителите купуват сурово терше и поръсват с него цвета, когато го сипват в казана, а други си купуват от евреите вече прекарано през цвят терше, но се излагат на риск, понеже често излиза фалшиво и самото терше“. Друг способ е чрез преваряване на тершето с розов цвят като обикновено за 100 г. терше са достатъчни 6-10 кг. розов цвят.

За да проверят чистотата на маслото търговците следят градуса на замръзването му (т.нар. *дередже*). Чистото розово масло обикновено кристализира при 15, 16, 17 – рядко при 18 градуса.

Търговците не разполагат със сигурно средство, за да различават фалшиви от натурални масла. Често пъти купуват фалшиви масла като чисти и обратно – връщат чисти масла като ги смятат за фалшиви. Има примери за масла, отказани от даден търговец, да бъдат купувани от същия търговец „но в друго село, в друго време или в други съдове“.

Отрицателните последици от фалшификацията на розовото масло – дори оставяйки настрана неспазването на морално-етичните категории – са несъмнени. Първо: подкопава се реномето на този толкова скъп продукт. „Продуктът на сместа, колкото приятно и да мирише, става без цена в очите на купувача, който иска малко масло, плаща скъпо за него, само да знае, че то е неподправен продукт на възпятата от поетите роза“¹⁴. Второ: понеже вносът на тершето е официално забранен с акт на българското правителство от 1887 г. „фалшификаторът-търговец или производител... печели за сметка или в ущърб на тези, които не са последвали неговия пример, не толкова от нежелание, колкото поради липсата на терше... По този начин се дава силна подкрепа на безчестните производители и търговци, на контрабандистите, в тяхната конкуренция с ония, които волно или неволно пазят закона“. Трето: изкуственото създаване на свръх-

производство, което остава нереализирано, въпреки намирането на нови пазари, като например тези на Съединените американски щати.

Мярката от 1887 г. не дава трайни резултати. В краткосрочен план тя носи значителни облаги на част от едрите износители на розово масло, които, разбирайки, че ще има подобно разпореждане, осигуряват депозита на голямо количество доброкачествено терше. Впоследствие неефикасна се оказва и борбата с контрабандата на терше. Важен недостатък на постановлението от 1887 г. е, че преследва тершето, но не и смесените с него розови масла т.е. актът е безсилен спрямо фалшифицираните масла при положение, че липсва сигурен начин за установяване присъствието на тершето.

С цел да премахне поне фалшифицирането извън границите на страната, по инициатива на Пловдивската Търговско-индустриална камара от 1902 г. всички експортирани съдове се гарантират с печат на митниците при напускане границите на държавата.

Не е точно да се твърди, че липсва амбиция за намиране на изход от ситуацията. Постепенно се оформят три гледни точки за справяне с проблема. Желаетелите да бъде разрешен свободен внос на тершето се аргументират, че действащата забрана „е една полумярка и то безцелна. По-добре е да се пусне свободно и да се подирят по-ефикасни средства за протекция на тия, които искат да работят с натурални розови масла”¹⁵. Освен това за фалшифицирането се използват и други масла, а липсата на терше би затруднила развитието на производства, в които е необходимо.

Според поддръжниците на забраната като забранява вноса на тершето правителството извършва голяма грешка, но отменянето на тази забрана ще доведе до втора грешка, тъй като българските търговци няма да имат аргументи спрямо европейските купувачи, когато получат обвинението, че всички български масла са фалшиви.

Третото мнение търси „златната среда” и е за свободно допускане на тершето в България, за да се изработват според нуждата и чисти, и смесени масла, но при условие, че ще има обективно средство за различаване на натуралните от смесените масла. За тази цел правителството трябва да предвиди премии и да обяви конкурс „между химиците, които биха се заели да покажат някой научен критерий, по който да се съди за чистотата на маслото”¹⁶. Липсата на този „научен критерий” сериозно обезсилва тежестта на тази теза. Крачка напред е създадената през 1907 г. в Казанлък от Христо Яръмов лаборатория за тестване на розови масла, но като цяло ефектът е частичен.

Фалшифицирането на розовото масло остава „ахилесова пета” на българското стопанство, в частност на българския експорт. То е сред постоянните и съпътстващи проблеми на „розовата индустрия”, което въсъщност прави още по-ценни несъмнените и устойчиви успехи, които извоюва на външните пазари този пословичен за България артикул – розовото масло.

БЕЛЕЖКИ

¹ Поради липсата засега на сигурни данни кога и по какъв начин е пренесена маслодайната роза в българските земи част от изследователите приемат, че това е станало през XV–XVI в., а други отнасят това едва към 18 в. През 1747 г. английският посланик в Цариград съобщава за производството на розово масло в Казанлъшката долина. През Цариград то се изнася и консумира в Англия, в края на 18 в. се продава на пазарите във Виена, Москва, Одеса, Лайпциг, Париж и др. **Зарев, К.** История на българското розопроизводство. – Пловдив, 1996, 26–27.

² Розопроизводството се налага като основен поминък за планинските и полупланински селища (Клисура, Шипка, Васил Левски, Турия, Гурково, Горно Черковище, Свежен и др.) и допълнителен за сравнително равнинните (Сопот, Копринка, Карлово, Казанлък, Столетово, Черганово, Тулово и др.).

³ В началото на системното розопроизводство в българските земи под „Розова долина” разбират земите между височините Стражата (западно от гр. Калофер) и Междиника (западно от Твърдица). След 1905 г., когато насажденията с маслодайна роза в Карловския район надвишават тези в Казанлъшкото поле „Розовата долина” „се разширява” и вече обхваща земите в Подбалкана между Клисура и Твърдица. **Зарев, К.** Цит. съч., 11–12.

⁴ **Маналов, Ив.** Потекло и развой на розовата индустрия в България. С., 1900, 7–10.

⁵ **Зарев, К.**, Цит. съч., 33–34.

⁶ **Palaraït, M.** Primary Production in a Market for Luxury the Rose-Oil Trade of Bulgaria 177–1941. – In: The Journal of European Economic History, Rome, 2000, p. 559.

⁷ **Зарев, К.** Цит. съч., с. 43.

⁸ **Карапетров, Ал.** Уреждане на производството и търговията с розово масло (Реч, произнесена в Народното събрание на 22 май 1940 г.). С., 1940, с. 4.

⁹ **Зарев, К.** 330 години българско розово масло. – В: сб. Казанлък в миналото и днес, т. 5. Стара Загора, 1999, 100–101.

¹⁰ При фалшификацията се употребява най-често палмароза, позната под името турско терше, която се добива в Източна Индия, остров Цейлон и Малайските острови, откъдето през Бомбай се транспортира за Цариград.

¹¹ **Маналов, И.** Цит. съч., с. 65.

¹² Пак там, с. 70.

¹³ Например търговците „купуват масло 800–1500 лв. килограма и след като направят разности за конкуми, амбалаж, транспорт, мито, застраховка, комисионна и т.н., продават го по европейските тържища с цена, която рядко надминава 1000 лв и която повече се движи между 500 и 900 лв”. **Маналов, Ив.** Цит. съч., с. 70.

¹⁴ Пак там, с. 76.

¹⁵ Първа конференция върху розовата индустрия. Пловдив. 1906, с. 21.

¹⁶ Подробно за мненията и инициативите за справянето с проблема вж. **Атанасов, В.** Розовото ни масло – въпрос на денят. – Списание на Българското Икономическо Дружество (СпБИКД), 1897, кн. 2-3, 104–106; **Райков, П.** По повод статиите на г-да Я. Чакалов и В. Атанасов против закона за тершето. – СпБИКД, 1897, кн. 6–7, 269–271, 280–282; **Калайджиев, Ц.** По въпроса за розовото масло. – СпБИКД, 1897, кн. 11–12, 503–506. Предлагат се различни, понякога противоположни пътища за изход от положението. Освен още едно свидетелство за сериозността на въпроса, разнопосочността на предложенията (безспорно дело на експерти) показва известно объркване и несигурност сред специалисти и законодатели.